TIJDBEELD

Rheden

Worth Rhedenseweg 30-64

Introductie

Ten tijde van het onderzoek werden door woningcorporatie Vivare onderhoudswerkzaamheden voorbereid van een viertal gemeentelijke monumenten en één rijksmonument in de gemeente Rheden. Vanwege de beschermde status van de panden wordt door de gemeente Rheden veel waarde gehecht aan de zorgvuldige omgang met de historische bebouwing. In aanvulling op het kleurhistorisch onderzoek van Bouwhuis & Journee, hebben Belfort en ARCX een bouwhistorische quickscan uitgevoerd van het woningbouwcomplex aan de Worth Rhedenseweg 30-64 in Rheden. De bouwhistorische quickscan moet op hoofdlijnen de bouwgeschiedenis van de panden inzichtelijk maken. De uitkomsten van het onderzoek worden gekoppeld aan de gegevens uit het kleurhistorisch onderzoek, zodat ten aanzien van de geplande werkzaamheden gegronde keuzes gemaakt kunnen worden.

Het onderzoek heeft bestaan uit het verzamelen van informatie uit de bestaande literatuur en het verrichten van archiefonderzoek en bouwhistorisch veldonderzoek. Het archiefonderzoek heeft zich geconcentreerd op het raadplegen van het bestek van J.H.W. Leliman uit 1920 met bijbehorende bestektekeningen in het NAi archief in Rotterdam. Op 31 oktober heeft het bouwhistorisch veldwerk plaatsgevonden. Hierbij zijn de woningen vanaf de openbare weg onderzocht. Op grond van de zichtbare bouwdelen en in combinatie met de gegevens uit het literatuur- en archiefonderzoek zijn de verschillende bouwfasen en verbouwingen van de objecten gedocumenteerd.

Situering en beschrijving

Het complex arbeiderswoningen bestaat uit negen dubbele woonhuizen aan de noordzijde van de Worth Rhedenseweg, aan de westzijde van Rheden. De panden zijn gebouwd op een T-vormige plattegrond, zijn aan twee zijden voorzien van oorspronkelijke eenlaagse aanbouwen en hebben diepe achtertuinen die grenzen aan de achtererven van de bebouwing aan de Arnhemseweg. Onder de aanbouwen bevinden zich kleine kelders. De gevels zijn uitgevoerd in schoon metselwerk in halfsteens verband. De daken zijn gedekt met rode oud-Hollandse pannen en wateren af via goten op klossen. Het complex is symmetrisch van opzet en wordt aan de oost- en westzijde afgesloten door uit vier dubbele woonhuizen van één bouwlaag met tuitgevels onder zadeldaken (aan de achterzijde met wolfeind). Tussen deze kopwoningen bevinden zich vijf terugliggende dubbele woonhuizen van één bouwlaag onder tentdaken (eveneens met wolfeind aan achterzijde). Deze panden hebben in het voorste dakschild (gemoderniseerde) dakkapellen. De voordeuren bevinden zich in het op de straat georiënteerde deel van de aanbouwen. De panden zijn voorzien van respectievelijk twee of vier (bij de kopwoningen) vensters in de voorgevel, één venster in de zijgevels en één venster in de kopgevels van de aanbouwen.

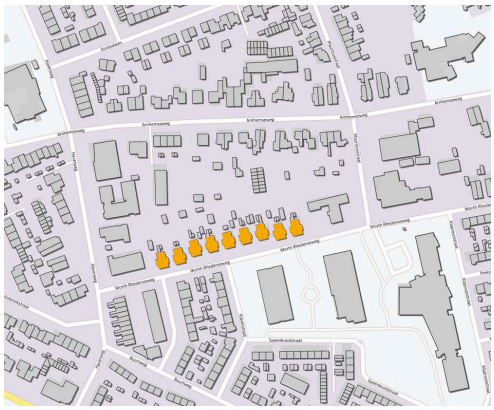

Situering van Worth Rhedenseweg 30-64 op de huidige kadastrale ondergrond.

Overzicht van het complex vanaf de westzijde.

Overzicht van het complex vanaf de oostzijde.

Overzicht van de twee kopwoningen (woningtype A) aan de oostzijde.

Overzicht van de terugliggende panden met tentdaken (woningtype B).

Advies en waardering

Waardering

Algemene historische waarden

Het complex arbeiderswoningen aan de Worth Rhedenseweg is van belang als relatief gaaf bewaard en belangrijk voorbeeld van volkshuisvesting in Rheden uit het interbellum. Indirect herinnert het complex aan de opkomst van de industrie in Rheden in het begin van de 20e eeuw en de groei van een arbeidersklasse in het dorp.

Architectuurhistorische en bouwhistorische waarden

De architectuurhistorische waarden zijn hoofdzakelijk vertegenwoordigt in de hoofdvorm en vormgeving van het geheel van negen dubbele arbeiderswoningen in traditioneel-ambachtelijke stijl met invloeden van de Amsterdamse School. Daarnaast is het complex van belang als regionaal zeldzaam voorbeeld van een ontwerp voor volkshuisvesting van de architect J.H.W. Leliman. De architectuurhistorische waarde van de individuele panden is verzwakt door de modernisering van alle deuren en vensters en de vernieuwing van de dakkapellen.

Ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden

Het complex van arbeiderswoningen is van belang als gaaf bewaard stedenbouwkundig concept uit 1920 van vier dubbele kopwoningen met daartussen vijf terugliggende panden. De ruime situering van de woningen en de diepe achtertuinen weerspiegelen de invloed van de tuinstadgedachte op het ontwerp.

Advies

In de loop der tijd zijn de panden en de directe omgeving aan verandering onderhevig geweest. Deze wijzigingen hebben lang niet altijd een positief effect gehad voor het aanzien van de gebouwen en de daaraan grenzende buitenruimte. Bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen en onderhoud zijn er diverse aandachts- en verbeterpunten te benoemen.

Ten aanzien van het exterieur moet de nadruk niet zozeer gelegd worden op de individuele panden, maar op het behoud van de hoofdvorm en vormgeving van het complex als geheel. Toekomstig onderhoud biedt kansen om het aanzien van het complex vanaf de openbare weg te verbeteren. Deze kansen zijn met name gelegen in een zorgvuldigere vormgeving van de dakkapellen (nu afgewerkt met trespa) en het aanpassen van de zonwering. In enkele gevallen zijn rolluiken aan de buitenzijde van de vensters bevestigd. Een uniforme vormgeving zonwering in de vorm van gestreepte markiezen (zoals bij enkele woningen voor de ramen is

aangebracht) kan het aanzien van het complex als geheel versterken. Daarnaast is het wenselijk dat de afbakening van de voortuinen meer uniform wordt vormgegeven, bij voorkeur in de vorm van lage heggen.

Ten behoeve van toekomstige schilderwerkzaamheden kunnen, met behulp van historisch beeldmateriaal, ook algemene aanbevelingen gedaan worden voor het kleurgebruik. De kozijnen en dakkapellen moeten in een lichte kleur worden geschilderd. Daarnaast wordt geadviseerd om de kleurstelling van de groene dakgoten aan te passen en ook in een lichte kleur te schilderen.

De uniformiteit en het groene karakter van de afscheidingen van de voortuinen is in de loop der tijd grotendeels verdwenen. Toekomstig onderhoud biedt kansen om het aanzien van het complex als geheel te versterken.

1850-heden

Rheden is ontstaan in de middeleeuwen op de overgang van de Veluwestuwwal en het rivierdal van de IJssel. Het dorp had tot in de 20e eeuw hoofdzakelijk een agrarisch karakter en werd omringd door buitenplaatsen als Rhederhof, Scherpenhof en De Kruishorst. De dorpskern ontwikkelde zich aan de zuidzijde van de huidige Arnhemsestraatweg rondom de kerk, met bebouwing langs de wegen naar het Rhedens veer aan de IJssel en richting de Rheder enk. Het grondgebied ten noorden en ten oosten van de nederzetting was van oudsher verdeeld in twee marken (Rheden en Worth Rheden), waar opgehoogde akkers (enken) in het zandlandschap lagen. Binnen de marken werd het onderlinge gebruik van de akkers, heidevelden en bossen geregeld. In de 19e en 20e eeuw zorgde de komst van grote industrieën voor een impuls voor de werkgelegenheid in Rheden. In 1867 werkten in totaal 442 mensen in de zes steenfabrieken die in de omgeving opgericht waren. In 1907 en 1919 vestigden de betonfabriek De Meteoor en de NV machine- en motorenfabriek Thomassen & Co zich in het dorp. De komst van de industrie en de aanleg van de spoorlijn Arnhem-Zutphen zorgde voor uitbreiding van de bebouwing. Het aannemen van de Woningwet had inmiddels in 1901 landelijk een eerste aanzet gegeven tot het verbeteren van de sociale woningbouw. Ook in de gemeente Rheden werden in het begin van de 20e eeuw initiatieven ondernomen om de woontoestand te verbeteren. De bouw van het complex arbeidswoningen aan de Worth Rhedenseweg, noodzakelijk voor de huisvesting van de arbeiders van de nieuwe fabrieken, is hier één van de voornaamste voorbeelden van. Ondanks de groei van het dorp bleef met name het gebied richting Worth Rheden nog lange tijd grotendeels onbebouwd, ook na de bouw van de arbeiderswoningen aan de Worth Rhedenseweg. De Rheder- en de Worth Rheder enk werden pas in 1930 aan de gemeente Rheden verkocht. Vanaf de jaren ’50 is, zowel aan de oost- als aan de westzijde, het gebied tussen de Arnhemsestraatweg en de IJssel volgebouwd.

Op deze kaart uit de tweede helft van de 17e eeuw is het dorp Rheden, ten zuiden van de weg naar Arnhem, in vogelvluchtperspectief te zien. Aan de IJssel is het in 1969 gesloopte veerhuis weergegeven (Bron: Scholten 2010).

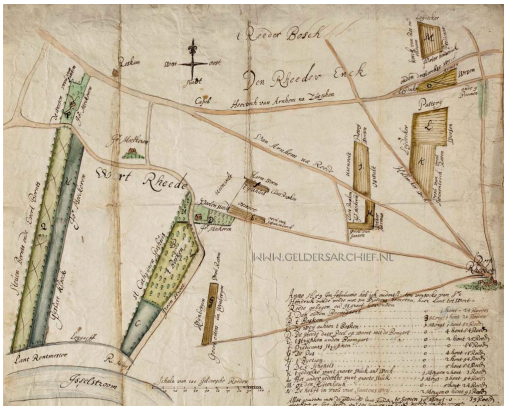

Vanuit de dorpskern van Rheden liepen uitvalswegen richting de Rheder enk in het noorden en naar de Worth Rheder enk in het westen. De kaart uit 1659 wordt toegeschreven aan J. van Geelkercken (Bron: Gelders Archief).

Op deze kaart uit 1843 is goed te zien dat de bebouwing in Rheden zich concentreerde langs de wegen naar het veerhuis en naar de Rheder enk (Bron: Scholten 2010).

1878-1921

Architect J.H.W. Leliman

Het complex arbeiderswoningen aan de Worth Rhedenseweg werd gebouwd in opdracht van Bouwvereniging Rheden en ontworpen door architect J.H.W. Leliman (1878-1921) uit Baarn. Leliman werd op 26 augustus 1878 te Amsterdam geboren en voelde zich betrokken bij de problematiek van de volkshuisvesting. Zijn carrière als architect begon in zijn ouderlijk huis aan de Keizersgracht, waar hij zijn bureau vestigde. Pas in 1917 ontwierp hij zijn eigen huis met architectenbureau in Baarn, waar hij tot aan zijn dood heeft gewerkt. In zijn carrière ontwierp Leliman talloze villa's, woningbouwcomplexen, kantoorgebouwen en kerken. Bij zijn ontwerpen voor villa's, stadswoonhuizen en arbeiderswoningen hechte hij veel waarde aan leefbaarheid, gebruiksgemak en de menselijke maat. In zijn ontwerpen voor volkswoningbouw werd Leliman geïnspireerd door de Engelse ideeën over het ideaal van de tuinstad. Met dit ideaal voor ogen, ontwierp hij het liefst laagbouw woningen. Door de ritmering in de gevel en verspringende plattegronden wilde hij de arbeiderswoningen op naast elkaar staande huisjes laten lijken. Daarnaast moest er ruimte zijn voor voldoende groen, wat een positieve uitwerking zou hebben op de werkende bewoners. In lijn met de tuinstadgedachte werden huizen door groene elementen, zoals heggen en tuinen van elkaar gescheiden.

Portret van Johannes Hendrik Willem Leliman (1878-1921).

1913-1918

Referentie Treebeek in Brunssum

Voordat Leliman de opdracht kreeg om een woningbouwcomplex in Rheden te ontwerpen, had hij in het Limburgse Brunssum de kans gekregen om de idealen van de tuinstad in de praktijk toe te passen bij het stedenbouwkundige plan voor de woonwijk Treebeek voor werknemers van de staatsmijnen. De eerste arbeiderswoningen verrezen in 1913. Hoewel het hier niet om vrijstaande panden ging, was de wijk ruim van opzet, met veel groen en zorgvuldig vormgegeven en gevarieerde laagbouw op grote percelen. De wijk had een open uitstraling, de voortuinen waren afgescheiden met heggen. Al deze elementen komen op kleine schaal terug in het ontwerp van het complex arbeiderswoningen in Rheden.

Het park in de mijnwerkerswijk Treebeek in Brunssum. De voortuinen van de geschakelde huizen zijn afgescheiden met lage heggetjes (Bron: http://www.rijckheyt.nl).

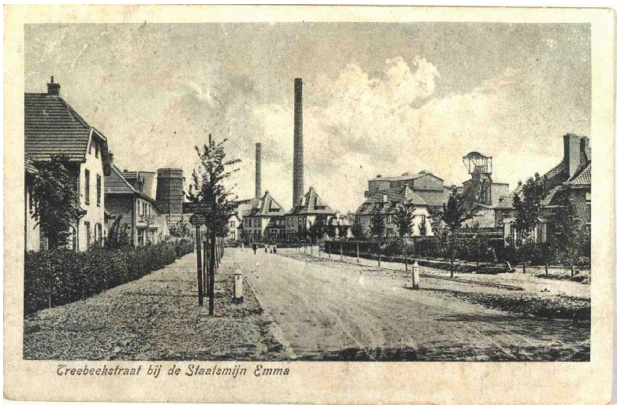

De ruime opzet en het groene karakter (tuinen en heggen) waren kararistiek voor de wijk (Bron: http://www.rijckheyt.nl).

1920-1922

De bouw van het complex arbeiderswoningen

In opdracht van de Bouwvereniging Rheden maakte J.H.W. Leliman uit Baarn een ontwerp voor het bouwen van negen dubbele arbeiderswoningen die in de jaren 1920-1922 tot stand kwamen aan de Worth Rhedenseweg. Verder hebben de opzichter J. Schoenagel, aannemers Gieskes en Kuypers uit Didam, schilders Gerritsen en Klopman uit Ellecom en loodgieter G.J. Zenveers uit Rheden hun aandeel geleverd. Het bouwbestek en de bijbehorende bouwtekeningen bevinden zich in het archief van het NAi in Rotterdam en maken het mogelijk de huidige situatie met de oorspronkelijke opzet te vergelijken. Het bestek is integraal als bijlage in deze rapportage opgenomen. Het hele complex was symmetrisch en ruim opgezet, met vrijstaande panden op grote percelen. De diepe achtertuinen boden de mogelijkheid om zelf groenten en fruit te telen en in het schuurtje was ruimte voor (één of meer) varkens of geiten. De tuinstadgedachte is goed terug te zien in de ruime opzet, de open en groene structuur en de variatie in vormgeving en situering van de laagbouw.

Het plan omvatte de bouw van vijf terugliggende, dubbele woningen met tentdaken (woningtype B), aan weerszijden geflankeerd door twee aan de straat gelegen, dubbele woningen met topgevels en zadeldaken (woningtype A). De gebouwen zijn vormgegeven in traditioneel-ambachtelijke stijl met invloeden van de Amsterdamse School. Aan beide zijden werden de panden voorzien van aangekapte aanbouwen, met daaronder een kleine kelder en tegen de achtergevels stonden lage schuurtjes. Oorspronkelijk waren de vensters (ook in de dakkapellen van woningtype B) voorzien van een roedeverdeling en konden ze met luiken afgesloten worden. De twee woningtypen kenden dezelfde indeling. Op de begane grond waren de woonkeukens aan de voorzijde gesitueerd, spoelhokken (bijkeukens) aan de achterzijde en slaapkamers in de aanbouwen. De verdieping bood ruimte aan twee extra slaapkamers per woning. Behoudens de dakkapellen, deuren, vensters en schuren is het oorspronkelijke ontwerp bewaard gebleven.

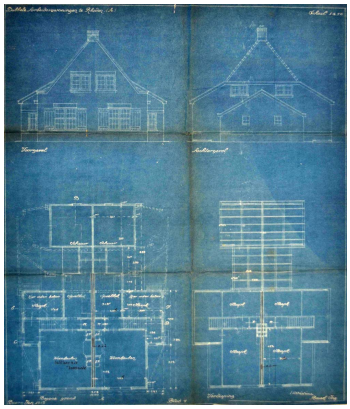

De voor- en achtergevel en de plattegrond van woningtype A op de bouwtekening uit 1920.

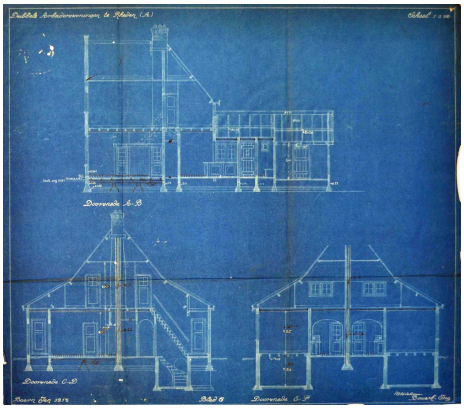

De zijgevel en doorsneden woningtype A op de bouwtekening uit 1920.

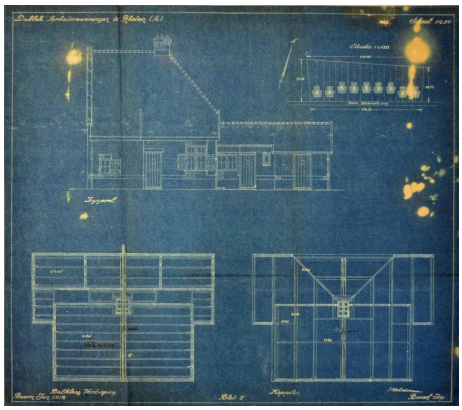

De zijgevel, balklagen en kappenplan van woningtype A op de bouwtekening uit 1920.

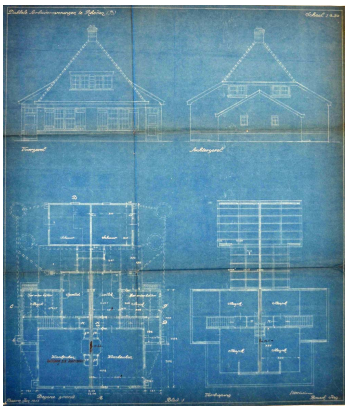

De voor- en achtergevel en de plattegrond van woningtype B op de bouwtekening uit 1920.

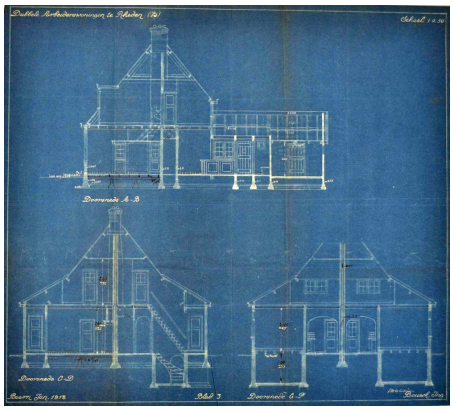

De zijgevel en doorsneden van woningtype B op de bouwtekening uit 1920.

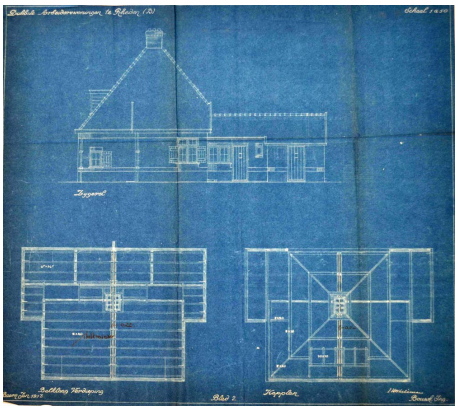

De zijgevel, balklagen en kappenplan van woningtype B op de bouwtekening uit 1920.

1930

Een foto uit het Gelders Archief met daarop een groep kinderen op de Worth Rhedenseweg van omstreeks 1930, laat een glimp zien van de oorspronkelijke afwerking van de woningen en de uitstraling van de voortuinen. Ten zuiden van de straat staat nog geen bebouwing. Ten aanzien van de panden vallen allereerst de vensters met roedeverdeling en de luiken op. De dakkapellen waren van hout en hadden een dakbedekking van mastiek. Daarnaast is op de foto in de verte (en op de bouwtekeningen) te zien dat de ingangen van de panden met topgevels zich in aan de kopse kant van de aanbouwen bevonden. De exacte kleurstelling van het exterieur is met behulp van archiefonderzoek niet te achterhalen. In het bestek wordt opgedragen de onderdelen ‘af te schilderen met glansverf in de op te geven kleuren’. Op de foto is te zien dat de luiken donker van kleur waren en dat de kozijnen, dakkapellen en de dakgoten in een lichte kleur zijn geschilderd. Alle voortuinen werden afgebakend door lage heggen.

Foto van een groep kinderen in de Worth Rhedenseweg, waarop aan de linkerkant een deel van het complex te zien is. De voortuinafscheidingen worden gevormd door lage heggen (Bron: Gelders Archief).

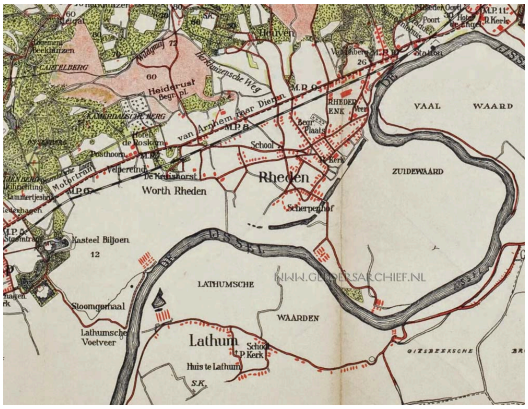

Kaart van Rheden en omgeving uit 1926. Het complex arbeiderswoningen ligt nog in vrijwel onbebouwd gebied (Bron: Gelders Archief).

Latere veranderingen

Richting het eind van de 20e eeuw (en recenter) zijn de woningen en de tuinen op enkele punten gewijzigd. Allereerst zijn op enig moment de deuren en vensters gemoderniseerd. Bij de kopwoningen (woningtype A) zijn de voordeuren verplaatst naar het op de straat gerichte deel van de aanbouw. Daarnaast zijn de houten dakkapellen van de woningen met tentdaken vervangen door nieuwe exemplaren, die afgewerkt zijn met trespa. Op de plaats van de schuurtjes zijn moderne aanbouwen verrezen. De uniforme afbakening van de voortuinen met lage heggen is verdwenen en heeft plaatsgemaakt voor individuele tuinafscheiding en -indeling. Ten slotte is de directe omgeving van het complex arbeiderswoningen in de tweede helft van de 20e eeuw dichter bebouwd geraakt.

De dakkapellen van de terugliggende woningen met tentdaken zijn relatief recent vernieuwd.

Colofon

17 november 2014

Onderzoek
Belfort cultuurhistorie en monumenten
Van Starkenborghstraat 55 7002 EE DOETINCHEM
telefoon 06 16311843

i.s.m.

ARCX buro voor monumentenzorg en cultuurhistorie
Bergstraat 41 6981 DB DOESBURG
telefoon 0313 650190

Opdrachtgever
Vivare vastgoedbeheer

Veldwerk
Peter Boer
Jacco Vromen

Archiefonderzoek en tekst
Jacco Vromen

Foto's
Jacco Vromen

Bijlagen

- bijlage-bronnen-en-literatuur
- 1920-bestek-j.h.w.-leliman